КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЦЮЛЮПА Степан Данилович

УДК 379.8.011.32.008

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СТУДЕНТІВ

13.00.06. – теорія, методика і організація
культурно-просвітньої діяльності

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Афанасьєв Юрій Львович,
Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Брилін Борис Андрійович,
Вінницький державний педагогічний університет.

кандидат педагогічних наук, доцент
Герасименко Людмила Петрівна,
Об'єднаний інститут при Національній Академії Оборони України.

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України, м. Київ.

Захист відбудеться "27" квітня 2004 р. о 16[00] годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд.209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса,36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Темп сучасного життя, усе зростаючі обсяги інформації, постійне оновлення і ускладнення технологій дедалі вище підносять рівень вимог щодо соціально-культурної та науково-технологічної озброєності фахівців, які виходять із стін вищих навчальних закладів. Разом з тим фізіологічні можливості організму студента вже не дозволяють надалі нарощувати обсяги навчальних курсів шляхом збільшення сітки навчальних годин. Підвищення ефективності процесу підготовки фахівців може сьогодні здійснюватись, з одного боку, шляхом інтенсифікації навчальної діяльності в межах встановленого робочого часу, з іншого - шляхом оптимізації та раціоналізації використання усього наявного масиву часу.

Важливою умовою оптимального вирішення завдань, що стоять перед студентом у роки навчання, є розуміння важливості раціональної організації часу і наявності досвіду його використання. Практичні спостереження за діяльністю студентів свідчать про наявний брак такого досвіду у більшості з них. Особливо проблематичним для багатьох студентів є використання вільного часу. Вільний час приваблює студентів нерегламентованістю, самостійним вибором різних занять, можливістю поєднувати в ньому різні, як розважальні, так і розвиваючі види діяльності. Однак потужний педагогічний потенціал вільного часу для значної частини студентів залишається неусвідомленим, нереалізованим. Вільний час сприймається часто-густо, як час вульгарно потрактованого відпочинку, як час розваг. Такий стан певною мірою пояснюється зростанням споживацьких, меркантильних орієнтацій, тенденцією до зниження колективістських засад, поширенням індивідуалізму, відокремленості. Цьому сприяє руйнація культурної інфраструктури, стереотипізованість змісту і форм роботи культурно-дозвіллєвих установ, надмірна комерціалізація культурно-дозвіллєвої сфери, витиснення з її структури безкоштовних культурних послуг. Впровадження ринкових умов викликало до життя таке явище як робота студентів у позанавчальний час з метою заробітку. За таких обставин потенціал вільного часу як чинника всебічного розвитку студентів значно зменшується, що обумовлює необхідність зосередити увагу на вивченні характеру використання вільного часу студентами, його кількісних і якісних характеристик, визначенні рівнів сформованості культури вільного часу та умов удосконалення організації вільного часу студентства.

В науці накопичено певний досвід дослідження проблеми вільного часу студентів, визначено концептуальні засади вільного часу як фактору формування особистості студента (Г.С. Кравченко, І.Г. Мельников, О.М. Семашко, Б.А. Трегубов, К.В. Шульга), обґрунтовано умови удосконалення різних напрямків позааудиторної виховної роботи вищих закладів освіти (О.В. Винославська, О.А. Дубасенюк, О.І. Киричук, О.О.Якуба). В Україні проблеми вищої школи, організації навчально – виховного процесу досліджують значні вузівські і науково-дослідні колективи (у Києві під керівництвом Л.В. Сохань, В.М. Суіменко; у Львові – В.М. Пічі, А.І. Комарової, Н.І. Черниш; у Харкові – В.І. Астахової, О.О. Якуби; у Донецьку – В.Кипеня тощо). У межах їх досліджень аналізуються проблеми молоді, особливості молодіжної субкультури і, зокрема, інтереси та ціннісні орієнтації студентів у дозвіллєвій сфері. Однак слід констатувати, що за такої уваги до молодіжних соціально-культурних проблем, до питань застосування вільного часу молоді, відсутні узагальнюючі роботи з аналізом сучасного стану вільного часу студентів, тенденцій його використання студентською молоддю.

Необхідність такого дослідження визначає низка суперечностей, що склалися в теорії і практиці організацій вільного часу студентів, формуванні культури його використання, а саме:

- між потребами раціональної організації вільного часу студентів і нераціональним характером використання його виховних можливостей;
- між необхідністю формування культури вільного часу студентів і невизначеністю педагогічних умов, відсутністю методики педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення цієї мети.

Зрозуміло, що проблема вільного часу студентів потребує подальшої розробки, спрямованої на їх розв'язання. Отже актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю наукового обґрунтування педагогічної концепції вільного часу студентів та педагогічних умов формування культури його використання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційна робота виконана в межах державної комплексної програми Міністерства культури і мистецтв України "Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури" (Постанова Кабінету Міністрів України № 657 від 26.02.97 р.), Державної програми "Культура. Просвітництво. Дозвілля", є складовою комплексної наукової теми кафедри прикладної культурології Київського національного університету

культури і мистецтв "Інноваційні педагогічні і рекреаційні технології в галузі дозвілля".

Мета дослідження полягає у визначенні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування культури його використання.

Для досягнення цієї мети було визначено такі ***завдання:***

- проаналізувати й узагальнити теоретичні засади дослідження проблеми вільного часу, визначити специфічні особливості та структуру вільного часу студентів;
- дати інтерпретацію понять "педагогічний потенціал вільного часу студентів", "культура вільного часу студентів";
- визначити типологічні особливості використання вільного часу студентів;
- обґрунтувати критерії і показники сформованості культури вільного часу студентів, визначити її рівні;
- визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування культури вільного часу студентської молоді, опрацювати організаційно-методичну систему їх реалізації.

Об'єктом дослідження є діяльність студентів у вільний час.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування культури вільного часу студентів.

Відповідно до поставлених завдань були використані ***методи*** дослідження: теоретичний аналіз літератури, метод самореєстрації часових витрат, контент-аналіз студентських творів, емпіричні методи (анкетування, опитування, інтерв'ю, експертна і самооцінка, педагогічне спостереження, дослідно-педагогічна робота в умовах діяльності вищого навчального закладу освіти), педагогічний експеримент (констатуючий і формуючий). Аналіз результатів дослідження здійснювався з використанням статистичних методів обробки кількісних показників та інтерпретації отриманих даних.

Теоретичною основою дослідження є положення, які грунтуються на психологічних теоріях розвитку особистості (Л.П. Буєва, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), філософських теоріях вільного часу як фактору формування всебічно розвинутої особистості (Л.О. Аза, В.А. Артемов, Г.П. Орлов, В.М. Піча, Е.В. Соколов), концепціях формування культури особистості (Ю.Л. Афанасьєв, І.А. Зязюн, М.С. Каган, Н.Б. Крилова, В.О. Кудін), позиціях дослідників, що розглядають вільний час як одну з важливих сфер реалізації соціокультурного потенціалу молоді

(Ю.А. Леонавічюс, І.Г. Мельников, М.М. Поплавський, Б.А. Трегубов), педагогічних підходах організації виховної роботи у вищих закладах освіти (А.М. Алексюк, А.Й. Капська, В.В. Кірсанов, О.П. Кондратюк, І.В. Соколова, О.Н. Чиж).

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося у три етапи протягом 1994 - 2002 років.

На першому етапі (1994-1996 рр.) вивчався стан розробки досліджуваної проблеми в її теоретичному та прикладному аспектах. Було розроблено програму і методики дослідження, сформовані гіпотетичні положення, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, визначено програму подальшої дослідної роботи.

На другому етапі (1996-1999) здійснювались: констатуючий експеримент по визначенню типологічних особливостей вільного часу студентів, рівнів культури його використання та умов її формування; розроблялись та апробовувались організаційно-методичні напрацювання, досліджувалась ефективність змісту, форм і методів роботи з формування культури вільного часу студентів, проводився порівняльний аналіз експериментальних даних.

На третьому етапі (1999-2002 роки) здійснювалися уточнення та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи, формулювання теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Експериментальна база дослідження. У дослідно-експериментальній роботі взяли участь 568 студентів Рівненського державного інституту культури та Української державної академії водного господарства, 44 куратори академічних груп, 56 осіб, які безпосередньо зайняті організацією вільного часу студентів (керівники студентських клубів, творчих колективів, молодіжних об'єднань, рухів тощо).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором:

- проаналізовано наукову і методичну літературу з означеної проблеми;
- здійснено педагогічну інтерпретацію сутності, змісту та структури вільного часу студентів;
- визначено кількісні та якісні характеристики використання вільного часу студентської молоді;
- виявлено рівні сформованості культури використання вільного часу та основні типи особистостей студентів в залежності від освоєння ними позанавчального часового простору;
- теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено комплекс соціально-педагогічних умов ефективного формування культури вільного часу студентів.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому,

що урахування визначеного комплексу соціально-педагогічних умов дозволяє послабити дисонанс (суперечності) між можливостями сфери вільного часу студентів і характером, змістом їх реальної дозвіллєвої діяльності, бо ці умови передбачають більш оптимальний практичний рівень організації та самоорганізації вільного часу студентства.

Запропоновані в дисертації шляхи і напрямки удосконалення сфери вільного часу дають його суб'єктам, а також професійним педагогам, що здійснюють виховну роботу у вищих закладах освіти, численним організаторам культурно-дозвіллєвої сфери студентської молоді практичні зразки й орієнтири у створенні власних моделей організації дозвілля студентів на підставі рекомендованих педагогічних умов. Матеріали дослідження використано в авторських спецкурсах: "Основи виховної роботи у вищих закладах освіти" та "Молодіжна субкультура: проблеми вільного часу" в Рівненському державному інституті культури.

Вірогідність наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечується теоретичною обгрунтованістю вихідних положень матеріалу дослідження та рівнем розробки проблеми розвитку особистості в сфері вільного часу, використанням системи взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних його логічній структурі, кількісним і якісним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, його експериментальною перевіркою, застосуванням методів математичної статистики із залученням сучасних програм обробки даних.

Апробація результатів дослідження. Результати теоретичного аналізу проблеми та матеріали дослідницької роботи були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми реалізації духовного творчого потенціалу молоді: пошуки, перспективи" (Рівне, 1996), міжвузівській науково-практичній конференції "Національне виховання: формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді" (Рівне, 1996), на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Рівненського державного інституту культури (Рівне, 1997, 1998, 1999), Міжнародній науково-практичній конференції «Мова. Культура. Бізнес» (Київ, 2003).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації відображено у п'яти одноосібно опублікованих статтях (з них 4 - у фахових виданнях) та двох - у співавторстві.

Особистий внесок автора полягає у визначенні педагогічних умов та пріоритетних напрямків оптимізації виховного процесу у вузі, шляхів реалізації творчого потенціалу, засобів формування світогляду і духовних цінностей молоді.

Структура дисертації обумовлена логікою наукового пошуку і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Обсяг дисертаційного дослідження - 188 сторінок основного тексту, у тому числі: дві схеми, дванадцять таблиць. Список літератури містить 201 найменування, з них - 11 іноземними мовами (обсягом 16 сторінок). Додатки займають 22 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито теоретичні і методологічні основи, методи дослідження, обґрунтовано його наукову новизну, практичне значення, вірогідність отриманих результатів, наведено відомості щодо їх апробації та впровадження.

У першому розділі – "Теоретичні основи дослідження" - здійснено аналіз наукових підходів щодо проблеми вільного часу студентів та культури його використання. Результати аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, методичної літератури дозволили констатувати, що в сучасній науці відбулась диференціація змісту категорії "час", сформувались такі поняття, як фізичний, біологічний, психологічний та соціальний час, одним з основних компонентів якого визначено вільний час (В.А. Артемов). Кожна соціальна група має свої особливості його використання, обумовлені статусом і основними функціями конкретної групи в структурі суспільства (В.М. Піча). Дане положення безпосередньо стосується і такої соціальної групи, як студентство.

В дослідженні проблем вільного часу студентів виявлено і проаналізовано декілька підходів: економічний, філософсько-соціологічний, соціально-психологічний і педагогічний. У результаті аналізу з'ясовано, що розбіжності у визначенні сутності вільного часу студентів обумовлені не стільки відмінностями позицій дослідників, скільки багатоплановістю темпоральних характеристик. Порівняльний аналіз визначень структури і змісту вільного часу студентів дозволив виявити відсутність педагогічних аспектів в характеристиці вільного часу студентів у дослідників філософсько-соціологічного напрямку і майже повне нівелювання його характеристик (сутності, об'єму, структури, функцій) або ототожнення діяльності студентів у вільний час з їх "позанавчальною", "позааудиторною" діяльністю у педагогічних наукових розвідках. Такі тенденції унеможливлюють об'єктивне дослідження виховного потенціалу вільного часу студентів з

урахуванням сучасних умов трансформації суспільних процесів. Світ теперішнього студента став більш об'ємним, насиченим, напруженим, хоча недостатньо диференційованим. Важливою умовою оптимальної адаптації студентів, реалізації своїх численних функцій стає їх особистий досвід у раціональному використанні часу. Але саме фактор часу та наявний брак такого досвіду становить для студентів чи не найскладнішу проблему.

Суперечності теоретичного змісту обумовили необхідність розглянути в роботі сутність вільного часу студентів та формування культури його використання як соціально-педагогічну проблему. Інтерпретація різних дефініцій вільного часу студентів дозволила визначити наступне поняття цього феномену: вільний час студентів — це частина поза-навчального часу, атрибутивною ознакою якого є діяльність за власним вибором. За своєю сутністю і змістом вільний час студентів доповнює навчальний і заповнюється науково-пізнавальною, професійною, громадською, культурною діяльністю, різними формами дозвілля, в процесі яких формується висококваліфікований спеціаліст з вищою освітою, активний громадянин своєї країни (І.С. Мельников, Б.А. Трегубов). В роботі наочно проілюстрована система часового простору життєдіяльності студентів, її розподіл на навчальний та позанавчальний час, в якому визначено місце необхідного і вільного часу. Відповідно до основних соціальних функцій останнього (розвиваючої та рекреативної), охарактеризовано та визначено зміст вільночасової діяльності студента та його складових: дозвіллєво-рекреативної та креативно-розвиваючої.

Вільночасова діяльність - це діяльність студентів у сфері вільного часу, яка становить собою один з найважливіших засобів розвитку та реалізації сутнісних сил людини, а також удосконалення соціально-культурного середовища, що її оточує. Вільночасова діяльність поєднує процеси пізнання, споглядання, перетворення, оцінки і відбувається у формі спілкування. В процесі вільночасової діяльності формуються особистісні якості молодої людини, поступово утворюється внутрішній механізм саморегуляції, здійснюється засвоєння і передача моральних та естетичних цінностей. Дозвіллєво-рекреативна діяльність студентів - це сукупність занять, пов'язаних головним чином із задоволенням культурних потреб відтворюючого, рекреативного характеру. Креативно-розвиваюча діяльність - сукупність занять, які носять творчий характер та здійснюють інтенсивний вплив на процес розвитку особистості (соціальна-культурна, наукова, технічна творчість, суспільно-корисна діяльність, самоосвіта тощо).

Відповідно до характеристик цих видів діяльності в роботі

здійснено аналіз педагогічних можливостей вільного часу студентів, тобто визначення його педагогічного потенціалу. Розглядаючи останній як сукупність можливостей (невиявлених, "потаємних", прихованих), які за певних умов можуть бути актуалізованими (реалізованими), в роботі акцентується увага на процесі забезпечення цих умов і перетворення потенції (здатності, можливості) на дійсність. В результаті аналізу визначені основні характеристики педагогічного потенціалу вільного часу студентів: по-перше, це можливість мати вільний час, позбавлений вимог і ознак навчальної необхідної діяльності; по-друге, це свобода вибору занять за власним бажанням; по-третє, це зміна видів діяльності, а також взаємозамінність занять, їх чергування і послідовність. Нарешті - узагальнююча, інтегративна характеристика потенціалу вільного часу - безпосередня спрямованість вільночасової діяльності на розвиток особистості. Внутрішня сутність вільного часу студентів (потенціал) набуває зовнішніх форм його реалізації (зміст) через численні педагогічні функції, основні з яких обґрунтовані в теоретичному розділі (розвиваюча, компенсаторна, орієнтаційна, комунікативна, регулятивна, ігрова, художньо-соціалізуюча).

Оптимальна реалізація педагогічного потенціалу вільного часу передбачає найповнішу реалізацію соціально-культурного потенціалу особистості, її сутнісних сил, духовного багатства. Завдання вищої школи полягає у підготовці майбутнього спеціаліста, здатного до різноманітних видів діяльності: професійної, соціально-політичної, громадської, соціально-культурної. Рівень підготовленості спеціаліста до цих видів діяльності визначається рівнем сформованості культури особистості, важливу частину якої становить культура вільного часу. Вважаємо доречним вислів, що культура вільного часу - це дзеркало загальної культури особистості. Визначення поняття "культура вільного часу" обумовлено розумінням сутності культури взагалі. Орієнтуючись на відомі визначення культури (В.П.Іванов, Є.Г. Злобін, С.М. Іконнікова, М.С. Каган, Е.В. Соколов), в роботі культура розглядається як міра і спосіб реалізації сутнісних сил людини в соціальній діяльності, спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, втілений в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм, в духовних цінностях. На підставі аналізу досліджень, автори яких в тій чи іншій мірі вивчали культуру вільного часу (Л.О. Аза, С.В. Кузьмін, Г.П. Орлов, В.М. Піча, Е.В. Соколов), відповідно до завдань нашого дослідження визначено, що культура вільного часу студента - це важливий компонент їх загальної культури, це спосіб

опанування потенціалом вільного часу, це міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості, міра набутих умінь та навичок саморегулювання вільного часу, міра підготовленості студента до участі та організації соціально-значущих видів вільночасової діяльності.

В роботі розглянуто характеристику культури вільного часу студентів, визначено її основи, критерії, механізм формування, зосереджено увагу на змістовних компонентах вільного часу студентів, тобто тих видах діяльності і заняттях, які найбільше поширені серед студентів. Завдяки класифікації цих занять за ознаками характеру їх впливу на розвиток особистості, визначено різні типи структур використання вільного часу студентів: (прогресивну, проміжну і деструктивну) виявлено поширеність цих типів у студентському середовищі. При цьому автор дотримувався принципової позиції урахування не тільки занять, що позитивно впливають на розвиток особистості, але й таких, що мають девіантну спрямованість. Тому в роботі зроблено висновок, що формування культури вільного часу, умінь та навичок його ефективного використання становить собою складову частину процесу формування загальної культури майбутніх спеціалістів і одночасно обумовлюється нею. Аналіз наукової літератури та практичного досвіду вищих навчальних закладів дозволяє визначити багаті традиції вітчизняної педагогічної практики з позанавчальної виховної роботи. Але якщо самій організації вільного часу студентів у вищих навчальних закладах приділяється більш-менш постійна увага, то питання формування культури вільного часу, визначення умов оптимальної реалізації його педагогічного потенціалу і соціально-культурного потенціалу студентів залишаються поза нею і потребують детального вивчення з урахуванням сучасних тенденцій до змін в суспільстві взагалі і зокрема - в системі вищої освіти.

Визначення цих умов, експериментальна перевірка їх ефективності обумовили розробку багатоструктурної програми дослідження з вивченням загального часового бюджету студентів, визначенням кількісних і якісних характеристик їх вільного часу, організаційно-методичних засад формування його культури. В процесі реалізації програми було здійснено самореєстрацію часових витрат студентів, анкетування і контент-аналіз студентських творів за темою "Мій вільний час" та інших. Використання цілого комплексу методів дозволили здійснити дослідно-педагогічну роботу.

У другому розділі – "Дослідно-експериментальна робота по створенню педагогічних умов формування культури вільного часу студентів" - викладено хід констатуючого та формуючого експери-

ментів: проведено аналіз використання студентами їх вільного часу; визначені критерії сформованості його культури та поширеність різних її рівнів в студентському середовищі; виявлені відповідні педагогічні умови формування культури вільного часу студентів, аргументована організаційно-методична система їх реалізації.

Відповідно до наявності в структурі вільного часу студентів занять, різних за їх впливом на розвиток особистості, в ході експериментальної роботи виявлені наступні типи його використання: раціонально-діяльний, раціонально-споживацький, пасивно-споглядальний, нераціональний (Г.А. Євтеева). Констатуючий експеримент показав, зокрема, наступне: студенти недостатньо обізнані із сутністю та основними функціями вільного часу, їм бракує інформації стосовно ролі різних видів діяльності та їх впливу на розвиток особистості; більшість студентів (72%) не задоволені тим, як вони використовують свій вільний час, і тільки 9% стан їхнього дозвілля задовольняє; в студентському середовищі найбільш поширені раціонально-споживацький та пасивно-споглядальний типи використання вільного часу (відповідно 31% та 32%). Раціонально-діяльний тип притаманний лише четвертій частині студентів (27,5%), а майже десяту частину респондентів характеризує нераціональний тип використання вільного часу; в структурі вільного часу студентів переважають індивідуальні форми його організації, поширене байдуже або негативне відношення до масових форм дозвілля; основними джерелами впливу на уподобання студентів та формування досвіду їх вільночасової діяльності є неформальні "культурні лідери", друзі, засоби масової інформації, в той час, як працівникам виховних структур вузів та молодіжних організацій студенти не надто довіряють в даному аспекті; більшість студентів відмічає недостатній рівень власної культури вільного часу та відчуває брак знань, умінь, навичок його самоорганізації; у багатьох студентів відсутня установка на необхідність формування культури вільного часу за допомогою офіційних установ, громадських організацій, молодіжних об'єднань (68,4%), лише п'ята частина вважає необхідною умовою активізувати діяльність відповідних структур інститутів, районів, міста (23,8%); мотиваційний характер вільночасової діяльності студентів має яскраво визначену кар'єрно-меркантильну спрямованість і значно меншу соціально-корисну орієнтацію, реалізацію свого власного потенціалу; у різних формах позанавчальної роботи, що проводиться вищими закладами освіти, педагогічний потенціал вільного часу студентів реалізований вкрай недостатньо, а цілеспрямоване формування культури його використання відсутнє взагалі.

В роботі уточнюються такі поняття, як "типологія" і "культура" вільного часу, що дуже принципово для дослідно-педагогічної роботи. Типологія фіксує набір занять у відповідності їх приналежності до тієї чи іншої групи впливу на розвиток особистості. Але ж відомі факти, коли заняття студента мають оптимальні, креативні характеристики, а за сутністю вони спрямовані до протиправних дій. Культура ж вільного часу слугує його якісним показником, обумовленим спрямованістю діяльності, мотивацією її вибору. Аналіз сутності культури вільного часу студентів дозволив аргументовано підійти до визначення критеріїв її сформованості, якими визнано: інформаційно-мотиваційний і практичний з відповідними показниками до кожного з них. Оперуючи системою бальних оцінок, виявлено різні рівні сформованості культури вільного часу - високий, середній, низький, надано їх характеристики, а також визначено поширеність цих рівнів в студентському середовищі. Так високий рівень культури вільного часу студентів притаманний 11,8% респондентів, середній - 47,6%, низький-40,6%.

Далі ми зазначаємо, що формування культури вільного часу студентів в нашому дослідженні розглядається як цілеспрямований процес у межах формування загальної культури майбутніх фахівців. В основу цього процесу закладено принцип єдності свідомості і діяльності. Збагачення духовного потенціалу молодої людини передбачає його реалізацію в активній діяльності, результативність якої є наслідком сформованості культури вільного часу. Ефективність її формування залежить від цілого комплексу умов.

На підставі соціально-педагогічної концепції вільного часу студентів та висновків констатуючого експерименту в роботі обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування культури вільного часу, який складається з трьох груп: соціально-педагогічних, організаційно-педагогічних, психолого-педагогічних.

До соціально-педагогічних умов відносяться: визначена як соціальна мета виховання орієнтація на всебічний і гармонійний розвиток особистості, домінантою якого є національне, суспільно-громадське виховання, пов'язане із загальнодемократичними і гуманістичними ідеалами; заходи з боку держави і суспільства по збільшенню обсягу вільного часу студентів; впровадження соціально-педагогічних механізмів підвищення загальної культури студентів, важливим компонентом якої визначається культура вільного часу; підвищення рівня кадрового забезпечення сфери організації вільного часу студентів. До організаційно-педагогічних умов відносяться: оптимальне співвідношення занять, що сприяють

розвитку активності, творчості, та занять, що задовольняють духовні потреби та інтереси студентів; раціональне співвідношення масових, групових та індивідуальних форм організації вільного часу студентів; створення демократичних механізмів суспільного регулювання вільночасової діяльності студентів. До психолого-педагогічних умов відносяться: урахування особливості студентства як соціальної групи; урахування типологічних особливостей використання вільного часу та рівнів культури вільночасової діяльності студентів.

Визначено напрями реалізації зазначених педагогічних умов, а саме:

а) формування культури вільного часу студентів на підставі теоретичної концепції вільного часу, педагогічний потенціал якого полягає у його здатності бути простором вільночасової діяльності, спрямованої на розвиток особистості, формування її внутрішніх механізмів саморегуляції та самореалізації, завдяки педагогічним можливостям (функціям) вільного часу;

б) координація педагогічного потенціалу всіх структур навчально-виховного процесу вищого закладу освіти та соціально-культурного середовища;

в) використання соціально-культурного потенціалу самих студентів шляхом їх залучення до активної діяльності, організації вільного часу на принципах демократизму, гуманізму, диференційного підходу до груп студентів з різним досвідом (типом) його використання, різними рівнями культури вільного часу;

г) організація вільного часу студентів на принципах: відповідності змісту і тематики заходів до потреб і інтересів молодих людей; послідовного використання індивідуальних, групових і масових форм занять; застосування методик, що забезпечують найбільшу активність студентів в організації вільного часу з урахуванням їх рівнів культури.

Визначені напрями обумовили застосування таких методів і прийомів, ефективність яких доведена в ході експериментальної роботи, а саме:

- діалогічний, інтерактивний характер масових заходів, підготовка до участі в яких передбачає індивідуальні і групові форми опанування проблем, що обговорюються;
- надання творчим видам вільночасової діяльності студентів суспільно-значущого характеру;
- організаційно-методична допомога різним групам студентів, що прагнуть реалізувати свій соціокультурний потенціал;
- використання педагогічних методик з урахуванням різних

рівнів сформованості культури вільного часу студентів: створення оптимальних умов для реалізації соціокультурного потенціалу студентів з високим рівнем культури вільного часу і яскраво вираженими організаторськими здібностями (неформальним культурним лідерам); стимулювання діяльності студентів з достатнім, але незатребуваним соціокультурним потенціалом (залучення їх до різних видів творчої діяльності); поступове переведення студентів з низьким рівнем культури вільного часу з щаблів пасивної присутності до активної участі;

- передбачення сценарними планами масових заходів здійснення одночасних процесів збагачення інформаційного простору студентів відповідно до тематики обговорюваних проблем, сприяння інтеріоризації отриманих знань (переведенню їх до системи ціннісних орієнтацій шляхом утворення атмосфери емоційного переживання інформації), заохочення до їх подальшої практичної реалізації.

В роботі надано детальний опис усіх етапів впровадження організаційно-методичної системи, проведено порівняльний аналіз динаміки сформованості культури вільного часу студентів в експериментальній та контрольній групах, результати якого відображені в наступній таблиці:

Динаміка сформованості культури вільного часу студентів

Рівні культури вільного часу студентів	Констатуючий експеримент				Формуючий експеримент			
	Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Високий	11	12,5	9	11	12	13,6	24	29,3
Середній	43	48,8	38	46,3	45	51,1	52	63,4
Низький	34	38,6	35	42,7	31	35,2	6	7,3
	88	100	82	100	88	100	82	100

Результати експериментальної роботи підтвердили ефективність визначених умов і шляхів їх реалізації, внаслідок чого відбулися значні позитивні зміни в динаміці сформованості культури вільного часу студентів (за підсумками експериментальної

роботи кількість студентів з високим рівнем культури вільного часу збільшилась на 18,3%, із середнім - на 17,1%, а кількість студентів, яким був властивий низький рівень, зменшилась на 35,4%).

Обгрунтування наведених даних було забезпечено методом математичної статистики, послідовність застосування якого надано в роботі. Об'єктивність і доцільність реалізації комплексу педагогічних умов додатково перевірена динамікою кількісних характеристик вільного часу студентів. З'ясовано, що підвищення культури вільного часу студентів позитивно позначилось на характері його використання, про що свідчить значне збільшення кількості студентів з раціональним типом часових витрат на вільночасові заняття.

Таким чином, результати дослідження підтвердили ефективність визначеного комплексу педагогічних умов формування культури вільного часу студентів та організаційно-методичної системи їх реалізації.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки:**

1. Аналіз наукових джерел показав, що в теорії і педагогічній практиці вищої освіти набувають розвитку культурологічні підходи до забезпечення демократичної та гуманістичної підготовки майбутніх спеціалістів. Важливим фактором цього процесу визнано вільний час студентів, педагогічна сутність якого обумовлена спрямованістю вільночасової діяльності на всебічний розвиток особистості. Відповідно до найважливіших функцій вільного часу - розвиваючої і рекреаційної, визначено структуру вільночасової діяльності як діалектичну єдність двох складових: дозвіллєво-рекреативної та креативно-розвиваючої діяльності.

Вільний час студентства, як своєрідної соціальної групи суспільства, має свою особливість, яка зумовлена необхідністю адаптуватися до нових потреб організації часового простору життєдіяльності студентів після постійного контролю більш-менш усталеного соціального середовища (сім'ї, школи), обмеженої сфери спілкування. Набувають важливості усвідомлення студентами цінності самого часу, уміння його раціонально використовувати, критично відноситись до вибору занять. В той же час саме ці чинники ефективної життєдіяльності становлять для молоді чи не найскладнішу проблему.

2. На основі теоретичного аналізу проблеми у дисертації обгрунтовано систему понять "педагогічний потенціал вільного часу студентів", "культура вільного часу студентів", визначено їх структурні елементи, функції та основні фактори формування.

Педагогічний потенціал вільного часу студентів розглядається як сукупність можливостей (невиявлених), які за певних умов

можуть бути актуалізованими через чисельні функції (розвиваючу, компенсаторну, орієнтаційну, комунікаційну, регулятивну, ігрову, художньо-соціалізуючу).

Культура вільного часу студентів - це важливий компонент їх загальної культури, це спосіб опанування творчим потенціалом вільного часу, це міра реалізації соціокультурного потенціалу особистості, міра набутих умінь та навичок саморегулювання вільного часу, міра підготовленості студента до участі та організації соціально-значущих видів діяльності. Формування культури вільного часу є складовою частиною процесу формування загальної культури майбутніх спеціалістів і одночасно обумовлюється нею.

3. Відповідно до вибору занять, їх спрямованості на розвиток особистості, регулярності та оптимальності їх співвідношень, в дисертації визначені основні типи використання вільного часу (раціонально-діяльний, раціонально-споживацький, пасивно-споглядальний і нераціональний) та їх поширеність в студентському середовищі. В ході дослідницької роботи виявлено значну кількість студентів, яким притаманні пасивно-споглядальний та нераціональний типи використання вільного часу, що свідчить про недостатній рівень реалізації його педагогічного потенціалу з причин як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Аналіз змісту основних суперечностей доводить, що їх можна вирішити шляхом більш ефективного використання можливостей соціально-культурного середовища і, зокрема, збільшенням уваги до формування культури вільного часу студентів.

4. На основі матеріалів дослідження обґрунтовано наступні критерії сформованості культури вільного часу студентів:

- інформаційно-мотиваційний з відповідними показниками (наявність знань про сутність, темпоральні характеристики та функції вільного часу; розуміння важливості його раціонального використання, усвідомлення ролі різних видів діяльності та впливу на розвиток особистості; мотиваційні характеристики самоорганізації вільного часу, вибору важливих для розвитку особистості і суспільно-корисних видів діяльності);

- практичний, сутність якого розкривають такі показники: готовність студентів до раціональної організації (самоорганізації) вільного часу; наявність в його структурі видів діяльності, що розвивають здібності та задовольняють інтереси, потреби в їх оптимальному співвідношенні; гармонійне сполучення індивідуальних та колективних форм використання вільного часу. На підставі цих показників в дисертації визначені рівні сформованості культури вільного часу студентів (високий, середній,

низький), виявлена їх поширеність в студентському середовищі.

5. В дисертації опрацьовано організаційно-методичну систему, яка включає визначення педагогічних умов формування культури вільного часу студентів, основних напрямів їх практичної реалізації, педагогічних методів і форм організації.

Важливим чинником ефективності процесу формування культури вільного часу студентів визначено комплекс умов: соціально-педагогічних, що передбачають орієнтацію на суспільне національне виховання, створення необхідних умов для саморозвитку особистості (збільшення обсягу вільного часу студентів, підвищення рівня їх загальної культури, матеріальне і кадрове забезпечення інституційних структур, виконуючих функцію організації вільного часу молоді); організаційно-педагогічних, які забезпечують єдність організаційно-педагогічної діяльності з різними формами самоорганізації студентів на загальнодемократичних і гуманістичних принципах, обумовлюють рівноправність суспільно-організованих колективних та індивідуальних форм, вільний вибір занять, що сприяють розвитку особистості, задовольняють її потреби та інтереси; психолого-педагогічних, якими передбачено урахування особливостей студентства як соціальної групи, типологічних особливостей використання студентами вільного часу, рівнів сформованості їх дозвіллєвої культури.

Практична реалізація комплексу умов формування культури вільного часу студентів забезпечується організаційно-методичною системою, загальна стратегія якої передбачає одночасне підвищення інформаційно-мотиваційного та практичного напрямів цього процесу. Найдійовішими його формами є колективні заходи дискусійного, інтерактивного характеру. Їх емоційна атмосфера обумовлює інтеріоризацію, привласнення, суб'єктивацію отриманої інформації, її переведення до системи ціннісних орієнтацій і переконань особистості з подальшою їх реалізацією в практичних діях студентів, спрямованих на більш раціональне використання вільного часу. Участь в цих заходах передбачає індивідуальні та групові форми підготовки.

Процес формування культури вільного часу передбачає стимулювання діяльності студентів, враховуючи рівні сформованості цієї культури: створення оптимальних умов для реалізації соціокультурного потенціалу студентів з високим рівнем і яскраво вираженими організаторськими здібностями; надання методичної допомоги і заохочення до творчої діяльності студентів з достатнім, але незатребуваним соціокультурним потенціалом; поступове переведення студентів з низьким рівнем культури

вільного часу з шаблів пасивної присутності до активної участі через яскравість і своєрідність, емоційний та імпровізований характер заходів, включення до їх структури елементів гри, театралізації і можливості спілкування за принципом зворотного зв'язку.

Проведене дослідження дає можливість окреслити напрямки подальшого розгляду проблеми формування культури вільного часу студентів. Предметом наукового пошуку можуть стати різні аспекти цього процесу: умови формування культури вільного часу студентів засобами мистецтва або різними видами творчої діяльності, чинники ефективного використання педагогічного потенціалу соціально-культурного середовища, умови оптимальної реалізації творчого потенціалу студентів тощо.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено у таких публікаціях автора:

1. Цюлюпа С.Д. Важливі аспекти виховання студентської молоді //Творчістю окрилені: Збірник до 20-ліття Рівненського інституту культури. - Рівне: Волинські обереги, 1999. - С.60-63.

2. Цюлюпа С.Д., Джеджера К.В. Питання оптимізації виховного процесу у вузі //Проблема реалізації духовно-творчого потенціалу: пошуки, перспективи: Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської наук.-пр. конф. – Рівне: РІПКПК, 1996. - С.99-100.

3. Цюлюпа С.Д., Ясьмо В.Д. Виховання студентів як приорітетний напрям гуманізації освіти //Національне виховання: формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді: Збірник матеріалів, тез Міжвуз. наук.-пр. конф. - Рівне: РДІК, 1996. - С.36-37

4. Цюлюпа С.Д. Бюджет часу в організації життєдіяльності студента //36. наук. праць. Вісник КНУКІМ. Серія "Педагогіка". - К., 2002. - Вип. №6.-С. 152-159.

5. Цюлюпа С.Д. Культура вільного часу студентів. //Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - Рівне, 2002. - Вип.. №23. - С.95-99.

6. Цюлюпа С.Д. Педагогічний потенціал та функції вільного часу студентів //Наукові записки національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія і педагогіка". - Острог, 2002. - Вип.. № 3. -С.415-421.

7. Цюлюпа С.Д. Вільний час студентів як соціально-педагогічна проблема //Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - Рівне, 2002. - Вип.. №24. - С. 162-167.

Анотація

Цюлюпа С.Д. Педагогічні умови формування культури вільного часу студентів. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.06 - теорія, методика і організація культурно-просвітньої діяльності. - Київський національний університет культури і мистецтв. - м. Київ, 2003.

Основу дисертації складає наукове обґрунтування соціально-педагогічної концепції вільного часу студентів та організаційно-методичної системи формування культури його використання. Обґрунтовано поняття: "педагогічний потенціал вільного часу студентів", "культура вільного часу студентів" визначено і експериментально перевірено педагогічні умови її формування: соціально-педагогічні, організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні, а також організаційно-методична система їх реалізації.

Основні результати дослідження знайшли практичне застосування в процесі виховної роботи вищих закладів освіти, діяльності культурно-освітніх закладів, що здійснюють організацію вільного часу студентів.

Ключові слова: вільний час студентів, педагогічний потенціал вільного часу студентів, реалізація, функції, культура вільного часу студентів, педагогічні умови, формування.

Аннотация

Цюлюпа Степан Данилович. Педагогические условия формирования культуры свободного времени студентов. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.06 - теория, методика и организация культурно-просветительной деятельности. - Киевский национальный университет культуры и искусств. - г. Киев, 2003.

Диссертация посвящена актуальной проблеме свободного времени студентов, формирования культуры его использования. В пределах социально-педагогической концепции свободного времени студентов обоснована система понятий: "свободное время студентов", атрибутивным признаком которого является свободная деятельность по собственному выбору; "педагогический потенциал свободного времени студентов", реализация которого рассматривается как процесс актуализации его скрытых возможностей; "культура свободного времени студентов" как важный компонент их общей культуры, как способ овладения

творческим потенциалом свободного времени и мера реализации социокультурного потенциала личности, мера приобретенных ею умений и навыков саморегулирования свободного времени; выделены типы его использования: рационально-деятельный, рационально-потребительский пассивно-созерцательный, нерациональный; уточнены понятия типологии и культуры свободного времени.

Результаты констатирующего этапа исследования позволили выявить: значительную распространенность в студенческой среде пассивно-созерцательного и нерационального типов свободного времени; круг нерешенных проблем, в числе которых отсутствие внимания педагогических коллективов высших учебных заведений к формированию у студентов культуры его использования; комплекс педагогических условий, способствующих эффективности этого процесса и состоящего из трех групп социально-педагогических, организационно-педагогических, психолого-педагогических. На основе разработанных критериев культуры свободного времени (информационно-мотивационного и практического) и соответствующих каждому из них показателей, выделены уровни ее сформированности (высокий, средний, низкий), их распространенность в студенческой среде.

В соответствии с целями и задачами исследования разработана организационно-методическая система практической реализации комплекса педагогических условий, ставшая основой формирующего эксперимента. Общая стратегия методической системы предусматривала одновременное повышение информационно-мотивационного и практического направлений процесса формирования культуры свободного времени студентов. Наиболее эффективными в нем определены коллективные мероприятия дискуссионного, интерактивного характера. Важным результатом исследовательской работы стали разработанные методики стимулирования деятельности студентов с разным уровнем культуры свободного времени. Поэтапное и комплексное применение форм и методов ее формирования способствовало значительному повышению уровня культуры свободного времени студентов, рациональному содержанию его использования.

Динамика результативности экспериментальных данных, изменение качественных и количественных показателей подтверждены сопоставительным анализом данных экспериментальной и контрольной групп. Количественные показатели представлены на основе разработанной автором балльной оценочной системы и выражены в математических измерениях.

Практическое значение проведенного исследования состоит в том, что учет определенного комплекса социально-педагогических условий разрешает ослабить диссонанс (разногласия) между возможностями сферы свободного времени студентов и характером, содержанием их реальной досуговой деятельности, так как эти условия предусматривают более оптимальный практический уровень организации и самоорганизации свободного времени студенчества.

Предложенные в диссертации пути и направления усовершенствование сферы свободного времени дают его субъектам, а также профессиональным педагогам, которые осуществляют воспитательную работу в высших учебных заведениях, организаторам культурно-досуговой сферы студенческой молодежи практические образцы и ориентиры в создании собственных моделей организации досуга студентов на основании рекомендованных педагогических условий.

Ключевые слова: свободное время студентов, педагогический потенциал свободного времени студентов, реализация, функции, культура свободного времени студентов, педагогические условия, формирование.

Annotation

Tsyulupa S.D. Pedagogical conditions of forming culture of the students free-time.

The dissertation on completing a scientific degree of the candidate of the pedagogical sciences by speciality 13.00.06 - Theory, Methods and Organization of Cultural and Education Activity. Kyiv National University of Culture and Arts. -Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to the actual problem of the students free-time, forming the culture of its using. Pedagogical conditions of forming free-time culture are determined in framework of the social-pedagogic free-time conception. These are: social-pedagogical, organization-pedagogical, psychological-pedagogical.

Systematic recommendations of their realization have been developed.

Key words: students free-time, leisure, elevated, activity, pedagogical potential, function, culture of the students free-time, pedagogical conditions, forming.

вільного часу з шаблів пасивної присутності до активної участі через яскравість і своєрідність, емоційний та імпровізований характер заходів, включення до їх структури елементів гри, театралізації і можливості спілкування за принципом зворотного зв'язку.

Проведене дослідження дає можливість окреслити напрямки подальшого розгляду проблеми формування культури вільного часу студентів. Предметом наукового пошуку можуть стати різні аспекти цього процесу: умови формування культури вільного часу студентів засобами мистецтва або різними видами творчої діяльності, чинники ефективного використання педагогічного потенціалу соціально-культурного середовища, умови оптимальної реалізації творчого потенціалу студентів тощо.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено у таких публікаціях автора:

1. Цюлюпа С.Д. Важливі аспекти виховання студентської молоді //Творчістю окрилені: Збірник до 20-ліття Рівненського інституту культури. - Рівне: Волинські обереги, 1999. - С.60-63.

2. Цюлюпа С.Д., Джеджера К.В. Питання оптимізації виховного процесу у вузі //Проблема реалізації духовно-творчого потенціалу: пошуки, перспективи: Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської наук.-пр. конф. – Рівне: РІПКПК, 1996. - С.99-100.

3. Цюлюпа С.Д., Ясьмо В.Д. Виховання студентів як приорітетний напрям гуманізації освіти //Національне виховання: формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді: Збірник матеріалів, тез Міжвуз. наук.-пр. конф. - Рівне: РДІК, 1996. - С.36-37

4. Цюлюпа С.Д. Бюджет часу в організації життєдіяльності студента //36. наук. праць. Вісник КНУКІМ. Серія "Педагогіка". - К., 2002. - Вип. №6.-С. 152-159.

5. Цюлюпа С.Д. Культура вільного часу студентів. //Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - Рівне, 2002. - Вип.. №23. - С.95-99.

6. Цюлюпа С.Д. Педагогічний потенціал та функції вільного часу студентів //Наукові записки національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія і педагогіка". - Острог, 2002. - Вип.. № 3. -С.415-421.

7. Цюлюпа С.Д. Вільний час студентів як соціально-педагогічна проблема //Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - Рівне, 2002. - Вип.. №24. - С. 162-167.